ԵՐԿՐԱՉԱՓՈՒԹԻՒՆ ԵՒԿԼԻՏԻՆ – Յառաջաբանը եւ բնագրի հրատարակութիւնը պատրաստեցին Գ. Բ. Պետրոսեան եւ Ա. Գ. Աբրահամեան: Տպ. Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրտ. 1962, էջք ԼԸ+287, հանդերձ ռուսերէն եւ անգլիերէն ամփոփումներով, եւ բառացանկ: Գիրքն ունի 17 նրմանահանութիւններ՝ երկրաչափական 222 ձեւերու:

Արժէքաւոր եւ խնամեալ հրատարակութիւն մըն է, ուր յոյն նշանաւոր Թուաբանագէտ Եւկլիդէսի (Գ. դար Ն. Ք.) Երկրաչափութեան 1–6րդ եւ 11–12րդ դրքերը կը ներկայանան հայերէն թարգմանութեամբ, իբր առաջին անգամ, ըստ նորայայտ ձեռագրի մը:

1959ին էր որ բանասէր Յ. Քիւրտեան «Բազմավէպ»ի միջոցով առաջին անգամ ու հրատարակէր Եւկլիդէսի Երկրաչափութեան հայերէն թարգմանութեան միակ ձեռագրի մը գոյութիւնը՝ իր անձնական հաւաքածոյին մէջ, դրաւելով խկոյն Հայաստանի մեր ժրաջան բանասէրներուն ուշադրութիւնը. յաջորդաբար, ազնուօրէն կը տրամադրէր նաեւ ձեռագրին մանրանկարումը. եւ ահա ներկայ հատորը, որ ըստ հրատարակիչներուն «ունի խոշոր նշանակութիւն մաթեմատիկական գիտութեան պատմութեան, մասնաւորապէս Հայաստանի բնական գիտութիւնների պատմութեան համար՝ հին եւ միջին դարերում»:

Բանասէրներէն ոմանք կը համարէին թէ Եւկլիդէսի այդ գործը շատ հնուց թարգմանուած ըլլար հայերէնի. նոյնը կը հաստատէին, վերջերս, արուեստի պատմութեան եւ թուաբանական գիտութիւններու մասնագէտներ, նկատած հայ հին ճարտարապետութեան հիասքանչ կոթողներու արտակարգ համաչափութիւնն ու ներդաշնակ գծերը: Բայց այդ թարգմանութիւնը կը կարծուէր կորսուած:

Ցարդ մեր մատենագրութեան մէջ գոյութիւն ունէր Եւկլիդէսի Երկրաչափութենէն հատուած մը միայն, թարգմանուած Գր. Մագիստրոսի ձեռքով, 1051ին: Առաջին անգամ հայագիտութեան մէջ այս մասին խօսք ըրած է ԺԸ. դարու «մաթեմատիկոս Ս. Վ. Պռնեան» (Սահակ Վրդ. Պռո[խորո]նեան, Վենետիկի Մխիթարեան Ուխտէն), 1794ին հրատարակած երկրաչափութեան դասագրքի յառաջաբանին մէջ: Այնուհետեւ այդ հարցը նկատած, քննած, անոր բնագրի հրատարակութեամբ զբաղած են Հ. Մ. Աւգերեան, Հ. Ա. Սուքրեան, Հ. Ն. Ակինեան, M. Leroy, Ա. Գ. Աբրահամեան, Գ. Բ. Պետրոսեան, Գ. Թումանեան, Ա. Շաղոյեան:

Զենք գիտեր, սակայն, թէ Մագիստրոս ամբողջապէս թարգմանա՞ծ է Եւկլիդէսի այդ երկը: Ինչո՞ւ թարգմանած է, եթէ նախապէս կար թարգմանութիւն մը. արդեօք հինը կորսուա՞ծ էր ԺԱ. դարուն:

Նորայայտ ձեռագրի բաղդատութիւնը, ուրեմն, Մագիստրոսեան թարգմանութեան հ ե տ, հետաքրքրական առաջին հարցը կը կազմէ: Մեզի ծանօթ հատուածին ամբողջական բնագիրը չէ՞ արդեօք ասիկա: Յառաջաբանի հեղինակները մանրամասն քննելով՝ կ'եզրակացնեն թէ Մագիստրոսի թարգմանած հատուածը ոչ մէկ կապ չունի Եւկլիդէսի նորայայտ հայկական ընդարձակ թարգմանութեան հետ: Երկու թարգմանութիւնները կը տարբերին իրարմէ թէ՛ լեզուական տարբերով, թէ՛ օգտագործուած թուաբանական եզրաբանութեամբ, եւ թէ պարբերութիւններու թուահամարներով. նորը շատ աւելի ընդարձակ է:

Իր կարգին, ներկայ ձեռագիրը չունի, դժբախտաբար, ոչ մէկ յիշատակարան. յայտնի չէ, հետեւաբար, ոչ ընդօրինակողը, ոչ պատուիրատուն, ոչ գրչութեան վայրը. չի գիտցուիր թէ ե՛րբ թարգմանուած է, ո՛վ թարգմանած է և ի՛նչ լեզուէ:

Այստեղ ահա կը սկսի հրատարակիչներու անխոնջ պրպտումը՝ հնագիտական, աղբիւրագիտական եւ թուաբանական-մասնագիտական ուսումնասիրութիւններու ճամբով հասնելու համար որոշ եզրակացութիւններու:

Հնագրական տուեալներով, նոտրագրի ուսումնասիրութենէն կը յանգին ձեռագրին յօրինման տարեթիւ նշանակելու ԺԷ. դարու երկրորդ կէսը (1650–1700): Աւելի խոր քննութիւն մը երեւան կը բերէ գրչագրական մեծ նմանութիւնը Երեւանի Մատենադարանի ձեռագրներէն, 1675 թըւականին, Գրիգոր Երեւանցիի ձեռքով ընդօրինակուած գրչագրի մը հետ: Ուսումնասիրութեան ընթացքին կը պարզուի թէ Յ. Քիւրտեանի այդ միակ օրինակը՝ սկզբնագիր չէ, այլ ընդօրինակութիւն: Հրատարակիչները այդ սկզբնագրի ժամանակը կը դնեն ԺԶ. դարու վերջերը կամ ԺԷ.ի սկիզբները:

Անդրադառնալով ձեռնարկով, հրատարակիչները կ'անցնին համեմատելու այս նորայայտ թարգմանութիւնը՝ Եւկլիդէսի Երկրաչափութեան բնագրին եւ անոր վերամշակեալ ձեւով կատարուած օտար հրատարակութեանց, մեկնութեանց և թարգմանութեանց. կ'եզրակացնեն թէ մեզի հասած հայկական բնագիրը բուն թարգմանութիւն չէ, այլ՝ ինքնուրոյն մշակում, ինչպէս ուրիշներ, յարմարցնելով նոր ժամանակներու եւ նոր պահանջներու, դպրոցական կարիքներու համեմատ: Հեղինակը բազմակողմանի զարգացումով անձ մը պէտք է եղած ըլլայ, եւ քաջածանօթ ԺԷ. դարու Եւրոպայի թուաբանական գիտութեան, ինչպէս նաեւ զանազան հեղինակներու երկրաչափական աշխատութիւններուն:

Ապա կարգ մը բառերու տառադարձութենէն կ'եզրակացնեն թէ մեր հեղինակը արեւմտահայ է: Թուարկուած բառերուն վրայ կարելի էր աւելցնել Euclides – Եւկլիտ ձեւի տառադարձութիւնը, փոխանակ հարազատ Եւկլիդէս ձեւին:

Հուսկ, քննելով այդ ժամանակաշրջանի արեւմտահայ գիտնական անձերը եւ անոնց գործերը, կը յանգին եզրակացնելու թէ Գրիգոր Կեսարացին ըլլայ հաւանական հեղինակը, որ թարգմանած ալ է աստղաբաշխութեան գիրք մը Նոր Ջուղայի բարձրագոյն դպրոցին համար:

Վերջին հարցը կը մնայ. ի՛նչ լեզուէ կատարուած է թարգմանութիւնը. բառագիտական պրպտումը կ'առաջնորդէ հրատարակիչները եզրակացնելու թէ Եւկլիդէսի այս նորայայտ թարգմանութեան մէջ օգտագործուած են երեք հիմնական աղբիւրներ. հին հայկական մը՝ հաւանաբար թարգմանուած յունարէն չրջանին, եւ որ մեզի չէ հասած (մենք պիտի ըսէինք՝ թերեւս Մագիստրոսինը). անոր հետ նաեւ արաբական եւ կամ լատինական աղբիւրներ: Արդարեւ կը գործածէ արաբական թուանշաններ (էջ 157, 159), երբեմն արաբական բառեր (ֆաապ, մերֆէզ, մէյտան, եթրաֆ եւն... փխ. խորանարդ, կեդրոն, մակերես, պարագիծ բառերուն), բացառաբար նաեւ լատինական տառեր (a c d ... էջ 154, 155):

Գործուած յունարէն բ ա ռ ե ր ը եւ բարդութիւնները (ապացոյց, եզրակացութիւն, պարբերութիւն, կիրառումն, հետեւումն, սահմանք, պարփակել, ստորագրել ... եւն), անպայման նշան չեն, կը կարծենք, որ հեղինակը ձեռքի տակ ունեցած ըլլայ հին թարգմանութիւն մը. թուաբանական, տոմարագիտական եւ իմաստասիրական հարցերու տեղեակ գիտնականի մը համար՝ ծանօթ բառեր էին անոնք: Իսկ եթէ ձեռքի տակ ունէր Մագիստրոսի թարգմանութիւնը, այդ ալ լի ըլլալու էր յունարէն խրթնութիւններով:

Անդրադառնալով Գրիգոր Կեսարացիի վերագրելու վարկածին, կը համարինք թէ հաւանականութեան սահմանը դժուարաւ կ'անցնի այդ: Արդարեւ եւրոպական երկրաչափական գիտութեան աւանդոյթի ոբոշակի ազդեցութիւն կը նկատուի այս գործին մէջ, աւանդութիւն՝ որ կրնար գալ, ըստ հրատարակիչներուն, միայն իտալիայէն ու Ֆրանսայէն: Իսկ թէ Գրիգոր Կեսարացին ո՛րքան ծանօթութիւն ունէր այդ լեզուներուն եւ մշակոյթին, այդ կարօտ է ապացոյցի: Այդպէս միայն կարելի է հիմնաւորել վարկածը, որ շատ ալ գիտաւոր է:

© National Library of Armenia

Անցնելով լեզուին, կրնանք ըսել թէ, գործածելով հանդերձ կարգ մը յունաբան բառեր, շատ պարզ եւ հարթ ընթացք մը ունի, պայծառ եւ կորուկ. մինչեւ իսկ աշխարհաբարի մօտեցող բնոյթ. կը գործածէ դիմացի, գրքից, գրքին, երբ, ճանաչեալ, կտրած, եւն. ձեւերը: Հայ լեզուի պատմութեան տեղեակ անձ մը իսկոյն կը նկատէ այդտեղ ԺԷ–ԺԸ դարերու լեզու մը:

Փոքրիկ նմոյշներ միայն պիտի բաւեն հաստատելու ասիկա.

«Եւգլիտէսն ի մէջ այս առաջին գրքիս խօսի ի վերայ գծից, անկեանց եւ եռանկիւնեաց, եւ այլոց ձեւից ուղղագծից...» (էջ 1).

«Կէտն է այն, որ ոչ ունի զմասունս եւ վասն այնորիկ անբաժանելի է եւ միայն մտօք ըմբռնելի»... (էջ 1).

«Երբ ուղիղ գիծ մի անկանի ի վերայ այլոյ գծի այնպէս, զի յերկաքանչիւր կողմանէ զուղիղ անկիւնս կացուցանէ, եւ ոչ առաւել ծռի ի միոյ կողմանէ»... (էջ 5).

«Ամենայն երկրաչափք ի բաց թողուն զ7, 8, 9, եւ 10 գիրքն, վասն զի ոչինչ կապակցութիւն ունին ընդ վերոյեդեալ վեց գրքիցն, այլ սոքա բաւական են... վասն հասկանալոյ զամենայն մաթեմատիկայ անուանեալ գիտութիւնսն» (էջ 211):

Հուսկ, ժրաջան սրբագրիչներուն ուշադրութեան կը յանձնենք տողադարձի հետեւեալ անճշտութիւնները.

պարբերութե–ան (էջ 2),
չափաւորութե–անց (էջ 5),
պատու–անդանին (էջ 17),
խընդ–րեմք (էջ 94),
տու–եալ (էջ 141),
կարգադ–րեալ (էջ 202),
համեմատակ–ցութիւն (էջ 254),
պատու–անդանք (էջ 255):

Անշուշտ պարզ վրիպակներ են հետեվալս (էջ 13), պարու–նկէ (էջ 157), հետեվօղն (էջ 162):

Փոքրիկ դիտողութիւն մըն ալ. ձեռագրին տէր բանասէր Յ. Քիւրտեանի բնակավայր նշանակուած է Հիւսիսային Ամերիկայի Հանզաս քաղաքի «Հայկական գաղթօջախը». իսկ անգլիերէն ամփոփոյթին մէջ նշանակուած է Քանզաս Սիթի: Պր. Յ. Քիւրտեան կը բնակի Քանզաս նահանգի Ուիչիթա քաղաքը, ուր դժբախտաբար հազիւ 2–3 հայ կայ միայն:

Այս փոքրիկ վրիպակները անշուշտ ոչինչով կը նսեմացնեն այս շատ արժէքաւոր հրատարակութիւնը, որ իսկապէս պատուաբեր գործ մըն է թէ՛ բազմահմուտ հրատարակիչներուն, թէ՛ ՀՍՍՌ Գիտ. Ակադեմիային, եւ թէ գլխաւորապէս հայ մշակոյթին:

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆՔ

ՆՈՒԷՐ
ՊՐ. ՍԻՄՈՆ ՍԻՄՈՆԵԱՆԷ (ՊԷՅՐՈՒԹ)

ԱԼՊՈՅԱՃԵԱՆ ԱՐՇԱԿ. – Պատմութիւն Մալաթիոյ Հայոց: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1961, էջ 1535:

ԱՃԵՄԵԱՆ ԳԷՈՐԳ. – Անորոշութեամբ եւ մասամբ նորին: (Վէպ): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1959, էջ 179:

Ամենայն Հայոց Կթղ. Տ. Տ. Վազգէն Ա.ի ուղեւորութիւնը: (Բ. տպագրութիւն): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1957, էջ 448:

ԴԱՆԱՐԵԱՆ ԳԷՈՐԳ Կ. – Յուշերու խոհեր: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1961, էջ 317:

ԵՐԷՑԵԱՆ ԳԱՐԵԳԻՆ. – Լեռնաշխարհի գոյամարտը: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1959, էջ 270:

ԶԱՒԷՆ ՎՐԴ. – Սահմանազանց սէր (Պատմուածքներ): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1960, էջ 107:

ԶՈՎԵԱՆ ԱՐԱ. – Անթեղուած կրակներ կեանքի եւ մահուան հովիտներէն: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1961, էջ 175:

ԻՇԽԱՆ ՄՈՒՇԵՂ. – Ոսկի աշուն: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1962, էջ 295:

ԼԵՒՈՆ ՎԱՐԴԱՆ. – «Սիրել եւ ծառայել» (Լեւոն Յ. Լեւոնեան, մշակը եւ իր հունձքը): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1960, էջ 112+25 լուսանկար:

ՀՄԱՅԵԱԿ Ծ. ՎՐԴ. – Հայրապետական պատուիրակութիւն – 1956 – ի Թեհրան: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1959, էջ 99:

ՄԱՍԻԿԵԱՆ ՊԱՐՈՅՐ. – Կտրած խաչեր: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1959, էջ 159:

ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ ԳՈՒՏՅԻ Պ. – Մինչեւ ժամը հինգ... Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1959, էջ 136:

ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ Սմբատ. – Տաճար (Պատմուածքներ): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1961, էջ 340:

ՇԱՀՊԱԶ ՍՏԵՓԱՆ. – Գրիգոր Զոհրապ: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1959, էջ 383:

ՇՈՒԱՅՑԸՐ ԱԼՊԵՐԹ. – Քրիստոնէութիւն եւ աշխարհի կրօնքները: (Անգլ. բնագրէն թրգմ. Սիոն Արքեպ.): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1961, էջ 112:

ԶԱՓՐԱՍՏ ԵԴ. – Մեծն Տիգրան: Դիւցազներգութիւն, 4 արար, 12 պատկեր: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1962, էջ 87:

ՋԻԹՈՒՆԻ ՏԻԳՐԱՆ. – Սասունական (Հայ ժողովրդական դիւցազնավէպը): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1960, էջ 111:

ՍՕՍ–ՎԱՆԻ. – Այն օրէն ի վեր, այն օրէն ասդին... (Բ. հատոր): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1961, էջ 92:

ՏԷՅԻՐՄԷՆՃԵԱՆ ՆԱԽԱՍԱՐԴ. – Գընճըլար գիւղի պատմութիւնը: (Ազգագրական, տեղագրական, ընկերային եւ քաղաքական): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1960, էջ 207:

ՏԷՐ ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ ՄԻՀՐԱՆ. – Յոյսի խարոյկներ: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1959, էջ 214:

ՓԱՓԱԶԵԱՆ ՎԱՀՐԱՄ. – Սէր, սէր, սէր: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1962, էջ 227:

ՑԱԶԼԵԱՆ ՊԵՐՃ. – Դերասանի աշխատանքը դերի վրայ: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1962, էջ 37:

ՆՈՒԷՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԷՆ

ԱԴԱՄԵԱՆ ՄԱՆՈՒԷԼ. – Կռունկները երգեցին (քերթուածներ): Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1962, էջ 94:

ԱՃԷՄԵԱՆ Պ. Պ. – Դիւրուսոյց Հայերէնէ Անգլիերէն զրուցատրութիւն: Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1963, էջ 256:

ԱՄԻՐԵԱՆ ԽԱՉԻԿ. – Լուսումբրա: Իսթանպուլ, տպ. Սերօլ, 1962, էջ 16:

ԱԽՕ. – Յեղափոխական Ալպոմ. Ազատագրական պայքարի յուշամատեան: Պէյրութ, 1962, էջ 32:

ԲՈԼԱՏԵԱՆ ՄԱՆՈՒԷԼ ՎՐԴ. – Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ (Պատմական հետազօտութիւն): Պէյրութ, տպ. Լա Ֆոթոյ-Փրէս, 1957, էջ 71 (փոքրադիր):

ԳԱԲԻԿԵԱՆ ԽՈՐԷՆ. – Հայկական հարցը Արեւելեան հարցի մէջ (1860–1880): Պէյրութ, 1962, էջ 365:

ԳԷՈՐԳԵԱՆ ԿԱՐՕ. – Նոր Քնար – ձայնագրուած եւ պատկերազարդ ընդարձակ երգարան: (Գ. տպագրութիւն): Պէյրութ, տպ. Մշակ, 1963, էջ 613:

ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՎԱՐԴԱՆ. – Գրական հարցեր: Պուէնոս Այրէս, տպ. Արարատ, 1962, էջ 320:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

Իտալիոյ համար . . . 3500 Լիր
Արտասահմանի համար . 8 Տոլար
Մէկ թիւը՝ 250 լիր – 0,50 Տոլար

PRIX DE L'ABONNEMENT ANNUEL

Pour l'Italie. . . 3500 Lires
Pour l'Etranger . . 8 Dollars
Le Numéro: 250 Lires – 0,50 Dollars

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ «ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ» ՆՊԱՍՏՈՎ
PUBLIE AVEC LE CONCOURS DE LA « FONDATION CALOUSTE GULBENKIAN »

Direzione - Amministrazione - Pubblicità - Abbonamenti — Isola San Lazzaro - Venezia (Italia) - Tel. 60-104
Autorizzazione Tribunale di Venezia, 14 Genn. 1954, N. 153 del Registro. - Proprietario: Congr. Mechitarista di Venezia
Direttore responsabile: P. MESROBIO Dr. GIANASCIAN. - Tipografia Armena di S. Lazzaro in Venezia

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ Гос. Библиотека ՀՍՍՌ–Арм. ССР им. А. Мясникяна

© National Library of Armenia